

**ПРОТОКОЛ № 1**  
**засідання проблемної групи «Граматичні й ономастичні студії»**  
**кафедри української філології**

19 вересня 2024 року

**Керівник:** Михайло ТОРЧИНСЬКИЙ

**Староста:** Аліна ОСТРОВСЬКА

**Присутні:** Гуменюк Яніна, Дзядзя Анастасія, Киселиця Вікторія, Коржук Олена, Мосійчук Валентина, Островська Аліна, Сінельников Володимир, Сторожук Діана, Трофименко Марія.

**Відсутні:** немає

**Порядок денний:**

1. Організаційні питання.
2. Обрання тем наукових досліджень.

**1. СЛУХАЛИ: . ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПИТАННЯ**

**ВИСТУПИЛИ: ТОРЧИНСЬКИЙ М. М.,** який розповів про мету і завдання роботи проблемної групи.

Уже третій рік ми частково змінили напрям діяльності нашої проблемної групи, тому що планується вивчення не лише власних назв, а й граматичних атрибутів мовних одиниць.

Граматика української мови вивчається студентами-філологами на третьому-четвертому курсах і складається із двох великих блоків – морфології та синтаксису. Курс покликаний удосконалити знання студентів з теорії утворення морфологічних форм та способів поєднання їх у словосполучення і речення.

Основна *мета* роботи – характеристика морфологічних або синтаксичних особливостей української мови.

Указана мета передбачає реалізацію таких *завдань*:

- уточнення критеріїв розмежування морфологічних та синтаксичних одиниць;
- уточнення класифікаційних проєктів частин мови та їхніх форм;
- визначення функціональних особливостей частин мови;
- деталізація типів синтаксичних одиниць;
- установлення продуктивності різних типів простих і складних речень.

удосконалення методики викладення морфології і синтаксису у закладах середньої та вищої освіти.

Курс «Українська ономастика» викладається для студентів філологічних спеціальностей університетів як додатковий у циклі лінгвістичних дисциплін. Він покликаний ознайомити студентів з особливостями функціонування пропріальних одиниць у практиці мовної діяльності людини. Додатково планується ознайомити членів проблемної групи з твірними і функціональними атрибутами насамперед місцевих пропріальних одиниць і удосконалити навички студентів здійснювати наукові дослідження.

Таким чином, основна *мета* роботи – вивчення закономірностей розвитку і функціонування власних назв у структурі мови.

Із зазначеної мети випливають такі *завдання*:

- удосконалення технології вивчення та аналізу лінгвістичного матеріалу;
- ознайомлення з історією вивчення власних назв;

розгляд особливостей структурування онімного простору;  
встановлення найбільш характерних ознак місцевих онімів;  
поліпшення методики наукового дослідження пропріативів.

Основними **формами** роботи будуть групові й індивідуальні заняття із членами проблемної групи, виконання самостійних наукових досліджень і обговорення їх результатів на засіданнях проблемної групи, написання наукових статей, курсових і дипломних робіт, участь у науково-практичних конференціях

**УХВАЛИЛИ:** Інформацію Торчинського М. М. взяти до відома.

## **2. СЛУХАЛИ: ОБРАННЯ ТЕМ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

**ВИСТУПИЛИ:** члени проблемної групи «Граматичні та ономастичні студії», які ознайомили присутніх із своїми планами роботи.

### **ПЕРСПЕКТИВНИЙ ПЛАН НАУКОВИХ СТУДІЙ**

| <b>№ з/п</b> | <b>Прізвище, ініціали</b> | <b>Види роботи</b>                                                                                                                                                                                                                                                                                                        | <b>Термін</b>                                             |
|--------------|---------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------|
| 3.           | Гуменюк Яніна             | 1. Дослідження категорії роду іменників.<br>2. Підготовка кваліфікаційної роботи «Категорія роду іменника: семантичні, граматичні та функціональні особливості».<br>3. Захист кваліфікаційної роботи «Категорія роду іменника: семантичні, граматичні та функціональні особливості».                                      | Протягом року<br>Протягом першого семестру<br><br>Грудень |
| 2.           | Дзядзя Анастасія          | 1. Дослідження чоловічих особових імен.<br>2. Підготовка й захист курсової роботи «Чоловічі особові імена: походження, функціонування, особливості вивчення у закладах середньої і вищої освіти».<br>3. Участь у III Подільських філологічних читаннях.                                                                   | Протягом року<br>Травень<br><br>Квітень                   |
| 3.           | Киселиця Вікторія         | 1. Дослідження власних назв космічних об'єктів.<br>2. Підготовка кваліфікаційної роботи «Власні назви космічних об'єктів: структура, словотвір, семантика».<br>3. Захист кваліфікаційної роботи «Власні назви космічних об'єктів: структура, словотвір, семантика».                                                       | Протягом року<br>Протягом першого семестру<br>Грудень     |
| 4.           | Коржук Олена              | 1. Дослідження власних назв морів.<br>2. Підготовка й захист курсової роботи «Пелагоніми у структурі українського ономастикону».<br>3. Участь у III Подільських філологічних читаннях.                                                                                                                                    | Протягом року<br>Травень<br><br>Квітень                   |
| 5.           | Мосійчук Валентина        | 1. Дослідження займенників.<br>2. Підготовка кваліфікаційної роботи «Займенник як частина мови: історія становлення, сучасне бачення, побутування в різностильових текстах».<br>3. Захист кваліфікаційної роботи «Займенник як частина мови: історія становлення, сучасне бачення, побутування в різностильових текстах». | Протягом року<br>Протягом першого семестру<br><br>Грудень |
| 6.           | Островська Аліна          | 1. Дослідження власних назв.<br>2. Підготовка й захист курсової роботи «Власні назви у позакласній роботі: можливості, специфіка використання».<br>3. Участь у III Подільських філологічних читаннях.                                                                                                                     | Протягом року<br>Травень<br><br>Квітень                   |

|    |                          |                                                                                                                                                                                                                                                                |                                         |
|----|--------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------|
| 7. | Сінельников<br>Володимир | 1. Дослідження односкладних речень.<br>2. Підготовка й захист курсової роботи «Узагальнено-особові речення в системі одно- і двоскладних синтаксичних одиниць (на матеріалі підручників з рідної мови)».<br>3. Участь у III Подільських філологічних читаннях. | Протягом року<br>Травень<br><br>Квітень |
| 8. | Сторожук<br>Діана        | 1. Дослідження прикметників.<br>2. Підготовка й захист курсової роботи «Прикметник як частина мови: специфіка шкільного і вишівського курсу».<br>3. Участь у III Подільських філологічних читаннях.                                                            | Протягом року<br>Травень<br><br>Квітень |
| 9. | Трофименко<br>Марія      | 1. Дослідження дієслів.<br>2. Підготовка й захист курсової роботи «Категорія стану дієслів: сутність, граматичні та функціональні особливості».<br>3. Участь у III Подільських філологічних читаннях.                                                          | Протягом року<br>Травень<br><br>Квітень |

**УХВАЛИЛИ:** Плани роботи членів проблемної групи «Граматичні й ономастичні студії» затвердити.

Керівник  
Староста

\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_

Михайло ТОРЧИНСЬКИЙ  
Аліна ОСТРОВСЬКА

**ПРОТОКОЛ № 2**  
**засідання проблемної групи «Граматичні й ономастичні студії»**  
**кафедри української філології**

21 листопада 2024 року

**Керівник:** Михайло ТОРЧИНСЬКИЙ

**Староста:** Аліна ОСТРОВСЬКА

**Присутні:** Гуменюк Яніна, Дзядзя Анастасія, Киселиця Вікторія, Коржук Олена, Мосійчук Валентина, Островська Аліна, Сінельников Володимир, Сторожук Діана, Трофименко Марія.

**Відсутні:** немає

**ПОРЯДОК ДЕННИЙ**

1. Граматика як галузь мовознавства.
2. Обговорення кваліфікаційної роботи Мосійчук Валентини.

**1. СЛУХАЛИ: ГРАМАТИКА ЯК ГАЛУЗЬ МОВОЗНАВСТВА**  
**ВИСТУПИЛИ: ТОРЧИНСЬКИЙ М. М.**

Термін *граматика* (грец. *γραμματική*, від *γράμμα* – літера, написання) у лінгвістичній літературі вживається у двох значеннях: 1) будова мови; 2) розділ мовознавства, що вивчає граматичну будову мови – систему морфологічних категорій і форм слів різних частин мови, синтаксичних категорій, словосполучень і речень та способи словотворення.

Граматика як наука сформувалася в елліністичну епоху (III–I ст. до н. е.), хоча відомо, що вже шумери й вавилонці (III–I тис. до н. е.) у «силабаріях» – двомовних філософських посібниках – виділяли списки граматичного змісту (парадигми словозміни дієслова, займенників тощо).

У граматиці Паніні (V ст. до н. е.) було описано «граматичний словотвір» давньоіндоарійської мови (санскриту), зроблено спробу класифікації слів на частини мови, визначено функції основних відмінків тощо.

Погляди давньоіндійських граматистів знайшли подальший розвиток в античній теорії – у філософських працях Протагора, Платона, Аристотеля, граматики Олександрійської граматичної школи та ін. Від учення про звуки, пов'язаного з навчанням ритміки і метрики вірша, правильного читання, зумовленого потребами ораторського мистецтва, дослідження слова та його етимології граматика поступово переходить до таких об'єктів аналізу, як граматичні форми слів, частини мови, словозміна різних класів слів тощо. В античних граматиках уперше було введено термін *синтаксис*, власне, було закладено основи виокремлення двох основних розділів граматики – морфології і синтаксису.

Таким чином, граматика поділяється на дві наукові дисципліни – *морфологію* (у перекладі із грецької мови – «учення про форму») і *синтаксис* (від грецького слова зі значенням «поєднання, складання»). Морфологія вивчає зміну слів, синтаксис – поєднання слів у речення. Ці терміни, як і термін «граматика», також двозначні: вони називають і науку, що вивчає певні факти мови, і предмет науки, тобто самі мовні факти: морфологія – система форм слів, синтаксис – система речень, поєднання слів у речення. Часто складниками граматики називають і морфеміку (вчення про будову слова) та дериватологію (словотвір).

Систему форм слів і речень (що виникають на основі поєднання слів) кваліфікують як *граматичну систему*. Граматична система і є предметом вивчення граматики як науки.

Смислова структура повнозначного слова – це поєднання лексичного значення (індивідуального) і тих абстрактних значень, які характеризують видозміни його у зв'язках з іншими словами. *Ці абстрактні значення, що супроводжують лексичне значення повнозначного слова в конкретному випадку його вживання, і є граматичними значеннями.*

Граматичне значення не є належністю одного слова, воно об'єднує граматично цілі групи або й класи слів. Наприклад, різні за лексичним значенням іменники *стіл, дуб, килим, солдат, герой* мають однакові граматичні значення: називного відмінка, числа однини, виражають належність до чоловічого роду. Ці й усі інші іменники об'єднуються також в одному класі слів із загальним значенням предметності.

Отже, граматичне значення відноситься до лексичного як загальне до окремого. Граматика оперує тільки загальними граматичними значеннями, що формуються в кожному класі слів на основі можливих функцій слова в конкретних умовах уживання його в реченні.

Слова, що не виконують номінативної функції, або так звані службові слова, є носіями граматичних значень. Наприклад, частка *би (б)* виражає значення умовного способу, зв'язка *бути* виступає для вираження особи і числа в дієсловах недоконаного виду майбутнього часу (*буду робити, будеш робити, буде робити, будемо робити, будете робити, будуть робити*).

Граматичні значення слова формально виражаються афіксами, службовими словами, зміною наголосу та іншими засобами. *Граматична форма слова – це єдність граматичного значення і відповідного засобу вираження його у конкретному випадку вживання слова.*

Слово в різних формах може виражати одне або кілька граматичних значень, в останньому випадку – за допомогою якогось одного формального показника. Наприклад, у слові *легкий* формальний показник *-ий* виражає значення роду, числа й відмінка. Але для кожного граматичного значення в слові може бути окремий формальний показник. Наприклад, у дієслівній формі *принесли* значення минулого часу виражаємо суфіксом *-л-*; значення множини – закінченням *-и*; видове значення завершеності дії – префіксом *при-*. Те саме значення може передаватися й кількома знаками. Так, значення майбутнього часу недоконаного виду має дві форми вираження (*буду працювати – працюватиму*), значення давального відмінка однини чоловічого роду передається закінченнями *-ові* та *-у* (*батькові – батьку*), значення орудного відмінка іменника *гроші* – закінченнями *-ми* та *-има* (*грішми – грошима*) і т. ін.

Граматичні форми є морфологічні й синтаксичні.

*Морфологічні форми* – це видозміни повнозначного слова для вираження властивих певному класу слів відношень до інших повнозначних слів або для вираження різних значень поняттєвих категорій (завершеності / незавершеності дії, інтенсивності виявлення ознаки тощо).

У *синтаксичних формах* виражаються різні типи поєднуваності слів.

Часткові граматичні значення слів, що знаходять свій вияв у відповідних формальних показниках, об'єднуються у граматичні категорії.

*Граматична категорія* (грец. *катηγορία* – судження, визначення) – це одна з мовних категорій найвищого ступеня абстракції, що трактується як система

взаємопротиставлених рядів граматичних форм слова, об'єднаних однорідними значеннями.

Граматична категорія є поняттям родовим щодо однорідних граматичних значень: вона узагальнює однорідні граматичні значення конкретних граматичних форм на основі опозиційних відношень. Наприклад, за значенням граматичної категорії числа іменники утворюють ряди взаємопротиставлених форм однини і множини (*день – дні, горобець – горобці, село – села, юнак – юнаки*). Граматична категорія особи дієслова відображає протиставлення: 1-ша особа – мовець, 2-га – адресат і 3-тя – та, що не бере участі у мовленнєвому акті чи є предметом мовлення, повідомлення.

Якщо граматична категорія ґрунтується на протиставленні одна одній морфологічних формах, вона належить до морфологічних категорій. У сучасній українській мові наявна система таких морфологічних категорій: *роду, числа, відмінка, ступенів порівняння ознак* (в іменних частинах мови), *виду, способу, часу, стану, особи, валентності* (у дієслові), *ступенів порівняння* у прислівників.

Крім основних ознак – відображення узагальнених відношень між фактами дійсності – граматичні категорії відзначаються наявністю додаткових характеристик як у плані змісту, так і в плані вираження.

Так, за характером вираження в мові навколишнього світу серед граматичних категорій виділяються: 1) об'єктивні, що відображають усвідомлювані зв'язки між фактами дійсності як реально існуючі, незалежні від ставлення до них носіїв мови (категорія числа, відмінка); 2) суб'єктивно-об'єктивні, що відображають: а) зв'язки між дійсністю й особою (категорія часу, особи), б) певний аспект сприйняття дійсності (категорія роду, виду, стану), в) оцінки, наміри, волевиявлення (категорія способу, міри якості).

За характером вираження граматичних значень і способами словозміни можна виділити граматичні категорії: 1) *словозмінні*, у яких протиставлювані граматичні значення виражаються зміною словоформи (категорія числа, відмінка, часу, способу, ступенів порівняння); 2) *класифікаційні*, у яких граматичні значення залишаються незмінними у всіх випадках вживання слова (категорія роду); 3) *символічні*, або *формальні*, у яких зміна словоформи викликається не вираженням значення, а символом зв'язків між словами, потребами узгодження (категорія роду, числа і відмінка у прикметниках).

Словозмінні морфологічні категорії представлені рядами словоформ однієї лексеми, що різняться тільки конкретним значенням цієї категорії. Цей компонент граматичної категорії позначають терміном *грамема* – як поняття видове щодо значення родового.

За своїм змістом граматичні категорії відрізняються від семантико-граматичних розрядів слів у межах частин мови (наприклад, власні і загальні, конкретні й абстрактні іменники; якісні, відносні і присвійні прикметники; кількісні і порядкові числівники; зворотні дієслова та ін.).

**УХВАЛИЛИ:** Інформацію Торчинського М. М. взяти до відома.

## **2. СЛУХАЛИ: ОБГОВОРЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ МОСІЙЧУК ВАЛЕНТИНИ.**

**ВИСТУПИЛИ:** Мосійчук Валентина, яка ознайомила присутніх з основними положеннями кваліфікаційної роботи «Займенник як частина мови: історія становлення, сучасне бачення, побутування в різностильових текстах».

**УХВАЛИЛИ:** Схвалити основні положення кваліфікаційної роботи Мосійчук В.

|          |       |                     |            |
|----------|-------|---------------------|------------|
| Керівник | _____ | Михайло ТОРЧИНСЬКИЙ |            |
| Староста | _____ | Аліна               | ОСТРОВСЬКА |

**ПРОТОКОЛ № 3**  
**засідання проблемної групи «Граматичні й ономастичні студії»**  
**кафедри української філології**

20 лютого 2025 року

**Керівник:** Михайло ТОРЧИНСЬКИЙ  
**Староста:** Аліна ОСТРОВСЬКА

**Присутні:** Дзядзя Анастасія, Коржук Олена, Островська Аліна, Сінельников Володимир, Сторожук Діана, Трофименко Марія.

**Відсутні:** Гуменюк Яніна, Киселиця Вікторія, Мосійчук Валентина.

**ПОРЯДОК ДЕННИЙ**

1. Методика написання наукової статті.
2. Особливості українських антропонімів.
3. Обговорення наукових статей членів проблемної групи.

**1. СЛУХАЛИ: МЕТОДИКА НАПИСАННЯ НАУКОВОЇ СТАТТІ**

**ВИСТУПИЛИ: ТОРЧИНСЬКИЙ М. М.,** який розповів про особливості написання наукової статті (структурні елементи, ознаки кожного з них, порядок збирання матеріалу і його наукове опрацювання, дотримання стандартів академічної доброчесності, оформлення покликань і написання анотацій, остаточне завершення статті).

**УХВАЛИЛИ:** Інформацію Торчинського М. М. взяти до відома.

**2. СЛУХАЛИ: ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКИХ АНТРОПОНІМІВ.**

**ВИСТУПИЛИ: ТОРЧИНСЬКИЙ М. М.**

**1. ОСОБОВІ ІМЕНА**

Ім'я – власне особове найменування, дане дитині при народженні або (рідко) вибране для себе дорослою людиною.

Типологія власних особових імен, яку пропонує Н. В. Подольська, ґрунтується на таких їхніх ознаках, як:

сфера функціонування (офіційні та неофіційні імена: *Людмила* і *Люда*, а також основні та додаткові: у паспорті *Пелагея* – у побуті *Поліна* );

характерні особливості денотата (чоловічі, жіночі, дитячі і подвійні імена, або масоніми, феміноніми, мас-феміноніми, бебі-масоніми, бебі-феміноніми, бебі-мас-феміноніми: *Олег*, *Оксана*, *Ежен*, *Володя*, *Оля*, *Женя*);

походження (імена календарні, або агіографічні, хресні: *Михайло*, *Тетяна*, і некалендарні, або дохристиянські, язичницькі, прізвищові, нові тощо: *Малюта*, *Злата*, *Любава*, *Шостак*);

свобода вибору батьками або (рідко) самими носіями (імена канонічні, зокрема християнські православні: *Афанасій*, католицькі: *Лаврентіус* і протестантські: *Натаніель*, а також магометанські, або мусульманські, та буддійські, і неканонічні: *Вілен*, *Роза*);

продуктивність (імена частотні, зокрема модні: *Сергій, Марина*, і рідкісні, або раритетні, зокрема нові: *Міній, Ідея*);

сфера вживання, що стосується релігійних стосунків (імена мирські, чернечі і схимницькі: *Дмитро – Ігнатій – Поплій*);

стилістичне забарвлення (імена квалітативні: *Добр*, зокрема аугментативні: *Варварище*, демінутивні: *Софійка*, пейоративні: *Дуська*);

традиції іменотворення (імена династичні: *Людостав XV*, тронні: *Аменгоген IV*, сімейні: *Микола – син і внук Миколи*, власне традиційні: *Юрій – у честь Ю. Гагаріна*, зокрема зв'язані: дочки *Віра, Надія, Любов*; парні: *Валерій – Валерія*);

мотиваційні відношення (імена апотропейні, або апотропайі, охоронні, обманні, захисні: *Некрас, Захвораї*);

семантика твірної основи (теофорні імена: *Богдан*);

спосіб творення (гіпокористичні імена: *Слава* замість *В'ячеслав*) тощо.

Українські імена за походженням є в основному давньоєврейськими: *Ганна*, грецькими: *Федір*, латинськими: *Віталій* або ранньослов'янськими: *Володимир*. Серед сучасних імен фіксуються і запозичення з англійської, німецької, французької, італійської та інших мов. Мотивація більшості імен для широкого загалу незрозуміла, як і їхні спосіб творення, семантика твірної основи тощо. Фіксуються певні відмінності у продуктивності іменника залежно від місця проживання, освіти, професії та інших екстралінгвальних ознак. Лінгвопсихолочні особливості імен цікавлять в основному молодь, яка звертає увагу і на фонологічну структуру імені, можливості утворення форм по батькові, традиції побутування особової назви у мові та історію імені (зокрема наявність знаменитих тезок).

## ПРІЗВИЩА

Прізвище – це спадкове офіційне найменування, яке вказує на належність людини до певної сім'ї.

Н. В. Подольська на основі досить різнопланових ознак виокремлює такі типи прізвищ, як:

російські: *Іванов*, українські: *Петренко*, литовські: *Яткаускайте* тощо (за національною належністю);

прізвища подвійні: *Мусін-Пушкін*, аббревіатури: *Маршак* (з іврити), штучні: *Суєніров*, усічені: *Бецькой* – від *Трубецькой* (за способом творення);

прізвища офіційні (записані у паспорті), вуличні (неофіційні), дівочі: *Складовська* – *Складовська-Кюрі*, нестандартні: *Ягода*, рідкісні: *Суперанська*, частотні: *Орлов* (за функціональними особливостями);

прізвища відматронімні: *Машикін*, відпатронімні: *Холодович*, відпрізвиських: *Ряба Шапка* – *Рябошапка* (за семантикою твірної основи) тощо.

В українській мові найбільш поширеними вважаються прізвища: 1) на -енк-о, -єнк-о: *Іванченко*; 2) на -ук-, -юк, -чук: *Васильчук*; 3) на -ськ-ий, -зьк-ий, -цьк-ий: *Уманський*; 4) антропонімізовані апелятиви: *Коваль*. Типовими для українців раніше були і прізвища (прізвищеві назви), утворені шляхом злиття лексем в одну антропоконструкцію: *Панібудьласка*.

В основі українських прізвищ – переважно інші антропоніми (імена або прізвиська), а також ад'єктивні, інші прикметники та словосполучення.

На території нашої держави засвідчено й чимало прізвищ іншомовного походження (у межах 130 різномовних антропоструктур).

**УХВАЛИЛИ:** Інформацію Торчинського М. М. взяти до відома.

**3. СЛУХАЛИ: ОБГОВОРЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ЧЛЕНІВ ПРОБЛЕМНОЇ ГРУПИ.**

**ВИСТУПИЛИ:** ДЗЯДЗЯ Анастасія, яка ознайомила присутніх зі змістом наукової статті «Етимологічні особливості українських власних особових імен»;

**КОРЖУК Олена**, яка ознайомила присутніх зі змістом наукової статті «Структурно-дериваційні особливості власних назв морів».

**УХВАЛИЛИ:** Наукові статті Дзядзі Анастасії і Коржук Олени рекомендувати до друку у збірнику наукових праць «Поділля. Філологічні студії».

Керівник \_\_\_\_\_ Михайло ТОРЧИНСЬКИЙ

Староста \_\_\_\_\_ Аліна ОСТРОВСЬКА

**ПРОТОКОЛ № 4**  
**засідання проблемної групи «Граматичні й ономастичні студії»**  
**кафедри української філології**

20 березня 2025 року

**Керівник:** Михайло ТОРЧИНСЬКИЙ  
**Староста:** Аліна ОСТРОВСЬКА

**Присутні:** Дзядзя Анастасія, Коржук Олена, Островська Аліна, Сінельников Володимир, Сторожук Діана, Трофименко Марія.

**Відсутні:** Гуменюк Яніна, Киселиця Вікторія, Мосійчук Валентина.

**ПОРЯДОК ДЕННИЙ**

1. Прикметник як частина мови.
2. Обговорення наукових статей членів проблемної групи.

**СЛУХАЛИ: ПРИКМЕТНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ.**

**ВИСТУПИЛИ: ТОРЧИНСЬКИЙ М. М.**

**1. ЗАГАЛЬНЕ ЛЕКСИЧНЕ І ГРАМАТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ПРИКМЕТНИКІВ**

У системі частин мови прикметникові відведена роль називати ознаки, властивості, риси об'єктів позамовної дійсності і виражати їх через зв'язки з цими предметами. Як одна з мовних категорій прикметник становить окремий клас морфологічних одиниць, специфіка яких полягає в тому, що, називаючи абстрактну ознаку безвідносно до її носіїв, вони передають її тільки через конкретний предмет: *біла хата, червона троянда, широкий шлях, зелена вулиця*. Прикметник не функціонує без іменника.

Ознака – це особливість, властивість предмета, яка не підлягає часовим змінам, вона невід'ємна від нього, є його природною суттю, постійно його супроводжує; на цьому формується уявлення про статичність, незмінність ознаки, відтвореної прикметником, на відміну від ознаки динамічної (процесуальної) або темпоральної, яка виробляється предметом, а не дана йому від природи. Ознака є показником існування самого предмета, його кваліфікатором, і передана мовними одиницями, виступає як його означення-атрибут.

Кожен предмет має свій набір особливостей, тобто має кілька ознак, які виділяють його з-поміж інших предметів. Ознаки передають різні значення, напр.: колір (*білий, блакитний, червоний*), розмір (*великий, малий, низький*), смак (*солодкий, кислий, гіркий*), зовнішні і внутрішні властивості (*сміливий, чесний, тендітний, високий, боязкий, розумний*), матеріал (*залізний, чавунний, дерев'яний*), відношення до простору (*степовий, сільський, близький*), відношення до часу (*вечірній, завтрашній, ранній*), належність (*батьків, материн, Оксанин*).

Вираження ознаки через зв'язок з предметом є категоріальною особливістю прикметника. Цим останній відрізняється від інших частин мови, зокрема іменника, де назва якості передана відприкметниковим дериватом, пор.: *добрий – доброта, твердий – твердість, глибокий – глибина, злий – злість*.

Уживаючись при іменникові, прикметник звужує його значення шляхом виділення якоїсь однієї властивості предмета, напр.: *верстат – токарний верстат, ткацький верстат, фрезерний верстат; флот – повітряний флот, морський флот, садок – вишневий садок, дитячий садок*.

Прикметники утворюються від іменників, власне прикметників, дієслів і прислівників: *полум'я – полум'яний, швидкий – швиденький, доповідати – доповідний, учора – учорашній*.

За своєю словотвірною структурою прикметники поділяються на два класи.

Первинні, або власне прикметники, позначають якісну статичну ознаку і членуються на корінь і закінчення: *біл-ий, чорн-ий, зл-ий, мал-ий, чист-ий, тверд-ий, прям-ий, слаб-ий, тепл-ий, гол-ий, дик-ий, дорог-ий* тощо.

Вторинні, відносні, прикметники, ознака яких має похідний характер і сформувалася через зв'язки з предметами, явищами, поняттями, напр.: *вересневий, осінній, водяний, солом'яний, лісовий, надвечірній, бездонний, прискіпливий, бережний* тощо.

Синтаксичні функції прикметника вмотивовані його позицією в реченні. Прикметник, називаючи ознаку або стан предмета, виконує функцію атрибута, який у реченні може бути виражений:

1) прикметником у приіменниковій позиції: *...Як пахне вранішня діброва; Стовпи струнких тополь підперли небо;*

2) прикметником у ролі іменної частини складеного присудка: *Щасливий є той, хто на полі в бою вирішує сміливо долю свою.*

Отже, прикметник – це частина мови, що виражає постійну (статичну) ознаку предмета, граматично виявлену в категоріях роду, числа і відмінка.

## 2. СЕМАНТИКО-ГРАМАТИЧНІ ГРУПИ ПРИКМЕТНИКІВ

Поділ прикметників на семантико-граматичні групи зумовлений характером ознаки, наявної у предметі. Природні властивості позамовних об'єктів відтворюють якісні прикметники; ознаки, передані ними, є безпосередніми й прямими. Вони стосуються зовнішньої форми (величина, обсяг, розмір, колір тощо), внутрішніх особливостей предмета і можуть мати неоднакову міру виявлення: *веселий, світлий, дорогий, низький, лагідний, теплий, лукавий, повний, високий, чорний, широкий, ніжний, приятний, яскраво-червоний, темно-синій, грошовитий, рідненький, найрідніший, превеликий, жирнющий, довжелезний, надвисокий*.

Якісні прикметники становлять центр (ядро) категорії прикметника. Своїми граматичними формами вони відтворюють не тільки реальну ознаку, а й її об'єктивно існуючі критерії: кількість і якість. Останнє засвідчене ступенями порівняння інтенсивності ознаки (*зелений – зеленіший – найзеленіший*), можливістю утворювати похідні із семою більшої або меншої кількості ознаки (*зелений – зеленуватий, зеленавий, зеленастий*), здатністю сполучатися з кількісно-означальними прислівниками та утворювати описові форми кількісної характеристики ознаки (*занадто мовчазний, дуже світлий, трохи завбачливий, ледь запобігливий, винятково обережний, надзвичайно уважний*). Якісні прикметники утворюють форми суб'єктивної оцінки ознаки з фіксацією збільшеної або зменшеної міри її вияву: *світленький, світлесенький, раденький, радесенький, молодюсінський*.

У групі якісних прикметників існує двочленна парадигма категоріальних значень – грамема інтенсивності і грамема кількості ознаки. Відтворена структурно-морфологічними засобами, вона корелює з мірою якості або кількості реальних властивостей предметів, а тому становить парадигму не граматичних, а семантико-граматичних значень: *вразливий – вразливіший – найвразливіший; смагляватий, смаглявий, засмаглий*.

На периферії категорії прикметника перебувають відносні прикметники, які відтворюють ознаку за відношенням предмета до інших предметів, до дії, процесуального стану, обставини: *бавовняна сукня, дерев'яне ліжко, вовняна ковдра,*

*весняне небо, грозова хмара, осінній день, джерельна вода, липовий цвіт, болотяний птах, лісова галявина, житній хліб, глиняний посуд, кілограмова гиря, стометрова довжина, завтрашній день, скрипковий ключ, лікувальний заклад, годинна перерва, лінгвістичні студії, шкільна теплиця, настінний годинник.*

Ознака відносних прикметників має похідний характер і виражена усією лексемою, тому семантико-граматичних значень суфікси відносних прикметників не передають. Зміст ознаки предмета закладений у семантику твірної основи, а словотворчі засоби є суфіксами транспозиції, напр.: *бетон – бетонний* (покрив), *шкіра – шкіряний* (портфель), *захистити – захисні* (окуляри), *свердлити – свердлильний* (інструмент). Таким чином, суфікси відносних прикметників оформляють категоріально похідне слово і виражають граматичне значення. Ознака, передана відносним прикметником, аналогічно до ознаки якісних прикметників, відтворює реальні властивості предметів, але ті, які виникли, наприклад, у результаті дії самого предмета, пов'язані з ним (*літальний апарат, обчислювальний прилад, пояснювальний диктант*) або з'явилися за відношенням до інших предметів, які називають речовину, матеріал, масу і містять сему речовинності (предметності): *гумова рукавиця, солом'яний бриль, паркетна підлога, електричний ліхтар, металева пружина, дерев'яна шафа*; просторові поняття із семою локатива: *гірський хребет, польова дорога, лугова квітка, придорожня трава, сибірська тайга, приміський поїзд, городній мак, присадибна ділянка*; часові, поняття із семою темпоральності: *осінній день, ранкова гімнастика, нічне чергування, годинна перерва, вранішня газета, вчорашнє повідомлення, цьогорічний урожай*; поняття щодо розміру, обсягу, ваги, кількості: *подвійне дно, двометрова яма, кілограмова вага, п'ятилітрова каструля, десятилітрове відро, десятиметрова статуя, округла вежа*.

Таким чином, відносні прикметники є носіями лексико-семантичних значень, які виникли на основі значень лексем, об'єднаних у ряди за спільною семантичною функцією відтворювати формами ад'єктива позамовну дійсність: предметність (субстанцію), величину, кількість, простір і час, тобто всі категорії об'єктивного світу і рух.

### 3. ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ ПРИКМЕТНИКА

Для прикметника як частини мови граматичні категорії роду, числа та відмінка є асемантичними, похідними від однойменних категорій іменника. Значення роду, числа та відмінка у прикметникові не співвідносне з реальним поділом осіб за статтю, не відтворює кількісної ознаки предмета і не сумісне з типом предметного значення відмінка. Тому прикметник на противагу іменникові не має значення роду, а змінюється за родами.

Категорія роду прикметника не класифікуюча, як в іменнику, а словозмінна, оскільки прикметник дублює граматичні значення опорного іменника.

Категорія відмінка є абсолютно словозмінною категорією, але тут вона має інший характер, ніж в іменника, оскільки ґрунтується на валентному зв'язку з присудком-предикатом; крім того, відмінкова форма іменника позначає якийсь предмет, явище, поняття, а відмінкова форма прикметника продиктована аналогічною формою іменника.

Категорія числа теж має словозмінний характер, про що свідчать числові форми однини та множини іменника, що називають той самий предмет. У прикметнику форми однини та множини не пов'язані з кількісно-числовою характеристикою предмета, а узгоджуються граматично з формами числа опорного іменника.

Таким чином, категорії відмінка, роду і числа іменника та прикметника не однотипні. В іменнику вони є способом відтворення позамовної дійсності, їх граматичні значення семантично вмотивовані щодо прикметника, то його іменні категорії є

похідними, базою для них служать категорії іменника, які нівелювалися за змістом і виконують синтаксичний зв'язок опорного іменника і залежного прикметника.

#### 4. СЕМАНТИКО-ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ ЯКІСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

Прикметник становить особливу форму мовних знаків, за допомогою яких відтворюється виявлена в процесі суспільно-трудової практики ознака предметів. Міра ознаки в специфічному денотативним (реальним) значенням, ознака як властивість предмета неможлива без своєї якісної і кількісної градації – спеціального виміру інтенсивності і повноти.

Відтворення співвідносної міри інтенсивності тієї самої ознаки предметів здійснюють граматичні форми прикметників вищого і найвищого ступенів, які формують категорію співвідносної інтенсивності ознаки: *Як парость виноградної лози, Плакайте мову... Чистіша від сльози вона хай буде; Найчистіша душа незрадлива, Найскладніша людина проста.*

Наявність в окремому предметі більшої або меншої міри ознаки передають граматичні форми, що належать до категорії кількісної градації ознаки, напр.: *Осідає під ногами червоняста свіжа тирса.*

Специфіка цих граматичних одиниць полягає в тому, що вони виражають величину ознаки, яка міститься в самому предметі, безвідносно до її наявності в інших предметах. Міру інтенсивності ознаки, її кількісний вияв передають тільки якісні прикметники, відносним прикметникам ці величини не властиві. Однак у середовищі якісних прикметників носіями семантико-граматичних значень інтенсивності та кількості ознаки є не весь склад лексем, а тільки групи назв, які характеризують предмет за зовнішніми і внутрішніми особливостями.

Семантичні категорії цих груп прикметників розрізняються планом змісту, але мають схожу структуру граматичних значень, відтворених неоднаковими парадигмами прикметникових форм. У структурі граматичних значень категорії співвідносної інтенсивності ознаки – звичайний ступінь порівняння: *темний – темніший – найтемніший*; у категорії кількісної градації ознаки це – ступінь помірної кількості, на основі якої формується зменшена або збільшена її величина і який увиходить у структуру похідної словоформи; *сір-(-ий)+-уват-> сіруватий*. Морфолого-словотвірна будова лексем обох типів категорій ад'єктива становить синтетичну форму вираження: *рудий – рудуватий і рудий – рудіший – найрудіший*, аналітична форма подана поєднанням кількісно-означального прислівника відповідної семантики і прикметника звичайного ступеня ознаки: *дещо категоричний і найбільш категоричний*.

Поняття інтенсивності ознаки є реальним, але похідним явищем позамовної дійсності. Воно виникає тоді, коли предмети порівнюються не за ознакою, а за її якісним станом, коли увага зосереджується не стільки на ознаці як властивості предмета, скільки на якості ознаки, що поєднує в собі такі особливості, як насиченість, або інтенсивність, більшу або меншу міру її виявлення. Способом, мовного відтворення співвідносної за якістю ознаки є ступені порівняння якісних прикметників, які становлять спільнокореневі лексеми із словотворчою функцією афіксальних засобів

Лексеми, що входять у парадигму форм ступенів порівняння, утворюють *дві пари опозицій*: *звичайний ступінь*, який виражає ознаку поза відношенням до інших предметів і є суто об'єктивним виявом, і *вищий ступінь* інтенсивності ознаки, форма якого маркована суфіксом -іш-(-ші-) із семою збільшеної якості ознаки: *розумний – розумніший, голосний – голосніший, надійний – надійніший, багатий – багатіший*.

Наступна пара опозицій формується на прикметниках *вищого і найвищого ступенів*, де маркованим членом є форма найвищого ступеня. За допомогою префікса най-

утворюється нова лексична одиниця, яка позначає найвищу міру якісного стану: *міцніший – найміцніший, довгий – найдовгий, сильніший – найсильніший, талановитіший – найталановитіший.*

Змістова розбіжність виразників ознакової парадигми доповнюється різними синтаксичними функціями, які вони виявляють у структурі речення. Прикметник у формі звичайного, помірного рівня ознаки лише відтворює її як властивість, одну з особливостей буття позамовного об'єкта і перебуває в залежній позиції від іменника, що називає цей об'єкт: *Високі верби шуміли над ровом, і небо між ними синіло, наче сталь.* Форми вищого і найвищого ступенів інтенсивності ознаки передають її як стан предмета, а тому виконують роль присудка і переходять у позицію дієслова: *...край шляху могили, а одна найвища.*

Різна позиційна закріпленість компонентів ознакової парадигми свідчить про те, що для прикметників вищого і найвищого ступенів інтенсивності ознаки первинною є роль присудка, а вторинною – означення-атрибута.

### ПРИКМЕТНИКИ ВИЩОГО СТУПЕНЯ ІНТЕНСИВНОСТІ ОЗНАКИ

Вищий ступінь порівняння, або компаратив, відтворює інтенсивність ознаки в рядах опозиційних пар шляхом протиставлення форми прикметника, який вказує на якість без порівняння, формі прикметника, де якісна ознака передана більшою мірою.

За структурно-морфологічним типом творення існує проста, або синтетична, і складена, або аналітична, форма вищого ступеня.

Синтетична форма вищого ступеня утворюється від основ первинних і похідних якісних прикметників додаванням суфікса *-іш-* або *-ш-*: *густий – густіший, твердий – твердіший, молодий – молодіший, довгий – довший, дорогий – дорожчий.* Вибір суфікса не зумовлений чітким розмежуванням сполучуваних основ, хоча більшість прикметників, що приєднують непродуктивний суфікс *-ш-*, походить з найдавнішого шару праслов'янської і східнослов'янської лексики: *товщий, ширший, дешевший, глибший, вужчий, нижчий, тяжчий, тонший* тощо.

Утворення назв вищої інтенсивності ознаки відбувається здебільшого за допомогою суфікса *-іш-*, його домінантна роль помітна з появою паралельних ступеневих утворень із суфіксом *-іш-* та суфіксом *-ш-*: *тонкий – тоніший і тонкіший, швидкий – швидиший і швидкіший, рідкий – рідиший і рідкіший, товстий – товщий і товстіший.*

Вияв великої міри ознаки зрідка передають суплетивні форми: *гарний – кращий, поганий – гірший, великий – більший, малий – менший.*

Аналітична форма вищого ступеня інтенсивності ознаки утворюється додаванням до прикметника із семою помірної ознаки слів *більш* або *менш*. Її специфіка виявляється в можливості відтворити зростаючу або спадаючу інтенсивність: *більш наполегливий, більш працьовитий, більш давній, більш підготовлений, більш доцільний, менш сприятливий, менш вразливий, менш вдалий, менш активний, менш кваліфікований* тощо.

### ПРИКМЕТНИКИ НАЙВИЩОГО СТУПЕНЯ ІНТЕНСИВНОСТІ ОЗНАКИ

Синтетична форма найвищого ступеня інтенсивності ознаки утворюється додаванням префікса *най-* до форми прикметника вищого ступеня: *меткіший – найметкіший, густіший – найгустіший, глибший – найглибший, потужніший – найпотужніший.*

Префіксальні компоненти *що-* і *як-* виконують функцію підсилення: *Іван Миколайчук працював без гриму. Його мова та поведінка теж якнайправдивіші; Тут він двох щонайвірніших слуг до себе прикликає.*

Аналітична форма найвищого ступеня утворюється шляхом поєднання прислівника *найбільш* з формою неступеневого прикметника: *найбільш характерний, найбільш*

освоєний, найбільш досконалий, найбільш вивчений. Вияв спадної якості ознаки передають сполучення ад'єктивів помірного рівня ознаки з прислівником найменш: *найменш шанований, найменш врівноважений, найменш категоричний, найменш обізнаний*.

Паралельне функціонування структурно-морфологічної (синтетичної) та описової (аналітичної) форм обох ступенів інтенсивності спричинене кількома факторами. Домінантною є синтетична форма вираження, користування якою охоплює всі стилі української мови. Аналітична форма більш уживана у сфері науки, офіційно-ділового мовлення, її застосування стає необхідним там, де з'являється потреба показати міру вияву якості іншої ознаки предмета і виникає загроза появи омонімічних форм: *Ходить він (танк) чи то на бензині, чи то на більш важкому (якість) пальному, – питання технічне; І спересердя гатив і гатив молотком, що здавався більшим і важчим (вага)*.

Вибір аналітичної форми може бути зумовлений іншомовним походженням твірної основи (*найбільш демократична система, найбільш прогресивний режим, найбільш масові виступи, найбільш геніальний художник*), утрудненням структурно-морфологічних змін у похідному прикметнику, складністю вимови тощо. На вибір того чи іншого формального відтворення може впливати навіть структура речення, контекст: *...підрозділи користувалися найбільш легкими і рухливими артилерійськими системами*.

Стан предмета, відтворений якісним прикметником як його ознака, з об'єктивних причин не завжди піддається зіставленню.

Форм ступенів порівняння не утворюють:

- прикметники, що називають абсолютний стан, у якому перебуває особа: *голий, босий, сліпий, німий, мертвий, жонатий, невидючий, глухий*;

- назви постійних, незмінних станів, виражених віддієслівними прикметниками з часткою не: *неухильний, незгасний, невсипуций, невпинний, незборимий, незабутній, невмируций, неопалимий, невиліковний, незмірний*;

- назви мастей тварин: *вороний, чалий, буланый, гнідий, мурий, половий, попелястий*;

- назви кольорів, які становлять похідні прикметникові форми: *кавовий, салатовий, бордовий, цеглястий, бузковий, малиновий, жовтогарячий*;

- прикметники, що номінують поєднання двох ознак або називають один з її різновидів: *чорно-білий фільм, синьо-червоний олівець, кисло-солодке яблуко, сріблясто-білий лайнер, яскраво-червона сукня*;

- словосполучення іменника з прикметником: *сивочолий, довгобородий, чорношкірий, дзвінкоголосий, кругоподібний, людиноподібний, зеленоокий*;

- прикметники збільшеної кількості ознаки: *товстюций, нездійснений, нездоланий, довжелезний, прадавній, надпотужний, завеликий, архібагатий, ультракороткий* і т. ін.

## 5. ПРИСВІЙНІ ПРИКМЕТНИКИ

Присвійні прикметники виражають належність предмета певній людині або (рідше) тварині: *батькова хата, Андрійв брат, Оксанин зошит, директорів наказ, лисяча голова*. Значення присвійних прикметників однотипні, всі вони виражають індивідуальну належність предмета людині або тварині. Лише у випадку уособлення неживих предметів вживаються прикметники з присвійним значенням, похідні від назв неістот, наприклад: *А місяців батько (його сонцем зветь) саме люльку закулив*.

Присвійні прикметники мають свої словотворчі типи і своєрідні граматичні ознаки. Твірними основами присвійних прикметників виступають лише іменникові і тільки назви істот (за рідкісними винятками у разі уособлення неживих предметів).

Присвійні прикметники творяться:

а) від назв людей за допомогою суфіксів -ів (-їв), -ин (-їн): *Петрів, Василів, товаришів, Сергіїв, сестрин, Миколін, Маріїн*;

б) від назв тварин за допомогою суфіксів -ач-(ий), -яч-(ий), -ин-(ий), -їн-(ий): *курчаний, орлиний, солов'їний*.

У поодиноких прикметниках, похідних від назв тварин, виступають суфікси -ів, -ин: *соловейків, зозулін*.

Деякі присвійні прикметники мають нульовий суфікс, наприклад: *вовчий, овечий*.

Присвійні прикметники, утворені від назв людей, у називному й знахідному відмінках мають коротку форму (*ковалів, Іванів, материн, Софіїн, доччин*), а прикметники, похідні від назв тварин, мають повну форму (*гусячий, качиний, собачий*).

Якщо прикметник виражає належність предмета не одній тварині, а позначає загальну родову віднесеність чи властивість тієї або іншої тварини, то він входить до розряду присвійно-відносних або присвійно-якісних прикметників. Пор.: *ведмежа голова, орлиний клюв* (присвійні прикметники); *ведмежа шуба, собача зрада, орлине пір'я* (відносні); *ведмежа послуга, собачий холод, орлиний зір* (якісні прикметники).

Не виражають значення присвійності й прикметники, що входять до складу фразеологічних словосполучень і термінологічних назв, наприклад: *ахіллесова п'ята, гордіїв вузол, дамоклів меч, адамове яблуко, торрічеллієва пустота, Петрові батого* (бот.), *воловий язик* (діал., назва квітів).

Не мають присвійного значення і прикметники, що стали географічними назвами або прізвищами, наприклад: *Київ, Харків, Шевченкове, Павлів, Янів, Ковалишин*.

Присвійні прикметники вживаються в усно-розмовному стилі, в мові художньої літератури і фольклору. В інших стилях української мови присвійні прикметники вживаються рідко. Значення індивідуальної віднесеності особі в науковому, публіцистичному та інших стилях мови найчастіше передається формами родового відмінка іменника: *твори Франка, музика Лисенка, світогляд письменника, слово вчителя, заява Ігнатенка, наказ директора*. Присвійні прикметники, утворені від назв тварин, порівняно рідко вживаються навіть у розмовному та в художньому стилях мови.

## 6. ПРИСВІЙНО-ВІДНОСНІ ТА ПРИСВІЙНО-ЯКІСНІ ПРИКМЕТНИКИ

В українській мові виділяються проміжні групи прикметників, що поєднують присвійне і відносне значення або виступають у значенні безпосередньо виявленої зовнішньої характеристики предмета. Присвійно-відносні прикметники творяться від назв людей, зрідка від назв тварин за допомогою суфікса -ськ-. Приєднуючись до суфікса твірної прикметникової основи, суфікс -ськ- (-цьк-) виступає частиною складного суфікса -івськ- або -инськ-, наприклад: *адмірал – адміральський, козак – козацький, батько – батьківський, учень – учнівський, мати – материнський, Малишко – Малишківський*.

Від назв тварин творяться присвійно-відносні прикметники тими самими суфіксами, що й присвійні: -ач- (-яч-), -ин- (-їн-), зрідка -ов- або нульовим (*телячий, конячий, журавлиний, качиний, зміїний, воловий, овечий, орлий*). На відміну від присвійних прикметників, що виражають належність індивідуальній особі (істоті), присвійно-відносні прикметники вказують на вищий ступінь узагальнення, наприклад: *Шевченківські місця* (місцевість, де народився, жив і навчався Тарас Шевченко); *дівчачий гурт, дівочий хор*; *орлина сім'я, журавлиний ключ, звіряче потомство*. До присвійних прикметників ставляться питання чий? чия? чие? чий?, присвійно-відносні прикметники в основному відповідають на питання який? яка? яке? які?: *дівочі уста* (чий?), *дівочий хор* (який?); *дідова хата* (чия?), *дідівська хата* (чия?, яка?), *дідівська*

*спадщина* (яка?); *ластівчине крило* (чиє?), *ластів'яче гніздо* (яке?), *ластів'яче шугання* (яке?).

Втрачаючи семантичний відтінок присвійності, присвійно-відносні прикметники цілком входять до розряду відносних, наприклад: *учительська конференція*, *батьківський комітет*, *риб'ячий жир*, *коров'яче молоко*, *кролячий пух*, *соболінний комір*. Усі присвійно-відносні прикметники виступають тільки в повній формі.

Присвійно-відносні прикметники можуть поступово набувати значення якісних. Таке переосмислення можливе на основі переносних значень слова. Такі прикметники виділяються в окрему групу присвійно-якісних, наприклад: *материнська ласка*, *дружній потиск руки*, *дідівські закони*, *звірячий погляд*, *вовчий апетит*, *заяча душа*, *воляча сила*, *осляча (ослина) впертість*. З таким самим значенням виступають прикметники в стійких фразеологічних сполученнях: *діло теляче*, *лебедина пісня*, *охрімова свита*, *куряча сліпота*, *езопівська мова*, *мамина доня*, *прометеївський вогонь*. Присвійно-відносні прикметники, переходячи в розряд якісних, набувають деяких властивих їм граматичних ознак. Деякі з них набувають здатності сполучатися з кількісно-означальними прислівниками, наприклад: *майже звірячий погляд*, *винятково дружня розмова*, *надто осляча (ослина) впертість*. Від цих прикметників творяться означальні прислівники суфіксально-префіксальним способом: *по-батьківському* (*по-батьківськи*), *по-материнському* (*по-материнськи*), *по-дідівському*, *по-звірячому*, *по-собачому*, *по-качиному*, *по-волячому*, *по-ведмежому*, *по-телячому*. Проміжні групи прикметників є наслідком незавершеності становлення нових семантичних відтінків на основі переносних значень слова. Розподіл прикметників і віднесеність їх до певних семантико-граматичних розрядів може здійснюватися на рівні основних значень. А в контекстуальних умовах виявляються різні випадки переходу прикметників з одного семантико-граматичного розряду в інший.

## 7. ПАРАДИГМАТИКА ПРИКМЕТНИКІВ

Прикметник, на відміну від іменника, не має розгалуженої системи парадигматичних типів. Парадигматика прикметників досить однотипна. У парадигматичній системі прикметника виділяються два парадигматичні типи: повні прикметники, або членні, – відмінювані форми: *урожайний*, *мудрий*, *досвітний*, *прямий* і короткі – невідмінювані: *повен*, *згоден*, *ладен*, *варт*.

Оскільки прикметники, як уже зазначалось, залежні від іменника, то парадигматична система їх складається на основі тих же граматичних значень, що й іменників, – роду, числа і відмінка. Отже, прикметник змінює свої форми за родами, числами і відмінками.

У парадигматичному типі повних прикметників наявні три групи – тверда, м'яка і мішана (тверда – з твердим кінцевим приголосним основи, м'яка – з м'яким, мішана – з використанням закінчень як твердої, так і м'якої групи).

До твердої групи належать:

1. Прикметники, у яких перед кінцевим приголосним основи виступає голосний звук: *широкий*, *веселий*, *сухий*, *золотий*, *щасливий*.

2. Деякі прикметники з суфіксом -н- при попередньому приголосному: *розкішний*, *блакитний*, *народний*, *східний*, *природний*, *дружний*, *уважний*.

3. Присвійні прикметники: *батьків – батькового, батьковому*; *сестрин – сестриної, сестрино́го*.

До м'якої групи належать:

1. Прикметники з суфіксом -н- та попереднім приголосним: *вечірній*, *літній*, *пізній*, *давній*, *городній*, *дружній*; кілька слів з попереднім голосним: *синій*, *орлій*.

2. Прикметники прислівникового походження на -шн(ій), -жн(ій): *вчорашній, вранішній, справжній, порожній*.

3. Кілька якісних прикметників з основою на -й: *безкрайї, довговійї, короткошійї*. До мішаної групи належать лише кілька прикметників, зокрема складні прикметники з другою частиною -лиций: *білолиций, блідолиций, круглолиций, смуглолиций*.

У називному відмінку однини прикметники твердої групи оформляються у чоловічому роді закінченням -ий, жіночому -а, у середньому -е: *завзятий, завзята, завзяте*; прикметники м'якої групи у чоловічому роді – закінченням -ій(-ій), у жіночому та середньому роді виступає те ж закінчення, що й у твердій групі (-а, -е), але з орфографічним варіантом (-я, -є): *дальній, довгошійї, дальня, довгошия, дальнє, довгошиє*. Прикметникам мішаної групи в чоловічому і середньому роді властиве закінчення твердої групи, у жіночому – м'якої: *білолиций, білолиця, білолице*.

У родовому, давальному і місцевому відмінках однини іменники чоловічого і середнього роду мають спільні закінчення для всіх трьох груп: -ого, -ому(-ім), прикметники м'якої та мішаної групи відрізняються лише пом'якшенням кінцевого приголосного основи: *завзятого, дальнього, білолицього, довгошийого; завзятому, дальньому, білолицьому, довгошийому; на завзятому, на дальньому, на білолицьому, на довгошийому*; у місцевому відмінку наявне паралельне закінчення -ому та -ім: *на завзятому і на завзятім, на дальньому і на дальнім, на довгошийому і на довгошиїм*.

Іменники жіночого роду також відзначаються спільністю закінчень для всіх трьох груп, м'яка та мішана групи характеризуються лише м'якістю приголосного основи; у родовому відмінку -ої, у давальному та місцевому (у місцевому з прийменником) – -ій(-ійї): *завзятої, завзятії, дальньої, дальнійї, довгошийої, довгошийїї*.

У знахідному відмінку однини прикметники чоловічого роду в твердій і м'якій групах одержують закінчення або називного, або родового відмінка (залежно від пояснюваного іменника, з яким узгоджується прикметник): *одержати рекомендований лист, відвідати літнього вчителя*; у мішаній – родового: *любити білолицього хлопчика*. Прикметники середнього роду дістають закінчення називного відмінка: *виконати термінове завдання, намалювати синє море*. Прикметники жіночого роду в знахідному відмінку однини здобувають у всіх трьох групах закінчення -у (для м'якої та мішаної груп орфографічне -ю): *завзяту, дальню, білолицю, довгошию*.

В орудному відмінку однини прикметники чоловічого і середнього роду у твердій та мішаній групах мають спільне закінчення -им; у м'якій групі -ім(-їм): *завзятим, білолицим, дальнім, довгошиїм*; прикметники жіночого роду для всіх трьох груп мають закінчення -ою (з попереднім пом'якшенням чи м'яким приголосним у м'якій групі): *завзятою, дальньою, білолицьою, безкраюю*.

Кличного відмінка прикметники не мають. З іменниками у кличному відмінку прикметники не узгоджуються, а вживаються у називному *шановний товаришу, відважний солдате*.

У множині прикметники за родами не відмінюються.

У називному відмінку множини прикметники усіх трьох груп характеризуються закінченням -і (у м'якій групі з основою на -й – орфографічне ї): *відважні, дальні, довгі, білолиці, безкраї, довгошиї*.

У родовому відмінку множини прикметники твердої та мішаної груп мають закінчення -их, м'якої -іх(-їх): *завзятих, білолицих, дальніх, довгошиїх*; у давальному відповідно -им, -ім(-їм): *завзятим, білолицим, довгошиїм*; в орудному – -ими, -іми(-їми):

завзятими, дальніми, довгошійми, білолицими; у місцевому – -их, -їх(-їх): *на завзятих, на дальніх, на довгошійх, на білолицих*.

У знахідному відмінку множини прикметники усіх трьох груп одержують закінчення або називного, або родового відмінка (залежно від іменника, з яким вони узгоджуються): *зустрів завзятих гравців, оголосили дальній рейс, бачили довгошійх звірят, привели білолицих хлопчиків*.

Присвійні прикметники з суфіксами -ів(-їв-), -ин(-їн-) відмінюються за твердою групою. При відмінюванні присвійних прикметників відбуваються фонетичні зміни в основі слова. У прикметниках, утворених від іменників чоловічого роду твердої групи, суфіксальний голосний і чергується з о: *деканів – деканового, Петрів – Петрового, шоферів – шоферового*; у прикметниках, утворених від іменників чоловічого роду м'якої та мішаної груп, голосний і чергується з е (від іменників м'якої групи з кінцевим приголосним -й буде орфографічне -є): *вихователів – вихователевого, Михасів – Михасевого, вівчарів – вівчаревого, Григорій – Григорієвого, сторожів – сторожевого*; ті самі чергування відбуваються при відмінюванні прикметників за родами: *деканів – деканова – деканове, Михасів – Михасева – Михасеве, Григоріїв – Григорієва – Григорієве, сторожів – сторожева – сторожеве*.

Прикметники жіночого і середнього родів у називному та знахідному відмінках однини, прикметники у називному та знахідному відмінках множини паралельно до закінчень -а(-я), -у(-ю), -є(-є), -і(-ї) мають ще й закінчення -ая(-яя), -ую(-юю), -еє(-єє): *червона – червоная – червоную, червона – червонеє, червоні – червонії*. Форми на -ая(-яя), -ую(-юю), -еє(-єє), -ії(-її) – лише для поетичного мовлення: *Чорнії хмари на морі наступили; Так, ти одна моя правдивая любов*.

Короткі прикметники є окремим парадигматичним типом, хоч і не мають парадигми і функціонують лише в називному відмінку однини, через опозицію повним прикметникам, що мають парадигму. Коротких прикметників у сучасній українській мові дуже мало, їх усього кілька, до того ж вони паралельні до повних форм: *згоден – згодний, ладен – ладний, певен – певний, повен – повний, варт – вартий, готов – готовий, здоров – здоровий, рад – радий, потрібен – потрібний, повинен – повинний*. Деякі з них поєднуються з дієсловом *будь*: *будь здоров, будь готов, будь певен*.

Короткі прикметники переважно виконують функцію присудка: *Гнат ладен був провалитись крізь землю; Я повен дум про волелюдну згоду*. У поетичному мовленні короткі прикметники виконують і функцію означення. Як правило^ у цій ролі виступають оказіональні форми коротких прикметників, що утворюються від повних, які у загальномовній сфері неможливі: *Зелен-золот пишний край; Ясен досвід ще не сходив; Шумить в кімнаті зелен гай*.

Коротку форму мають присвійні прикметники з суфіксом -ів(-їв), -ин(-їн) у називному та знахідному відмінках однини чоловічого роду: *дядьків, Андріїв, материн, Надіїн*, а також відносний прикметник *маків* (паралельно з повною формою): *маків цвіт* (пор. *маковий цвіт*). Але короткі форми присвійних прикметників відмінювані.

Форми на -ая(-яя), -ую(-юю), -еє(-єє), -ії(-її) є нестягненими формами повних прикметників, залишковими в сучасній українській мові (отже, давніші за стягнені). З цих форм утворились сучасні стягнені форми на -а (-я), -у(-ю), -є(-є), -і(-ї).

**УХВАЛИЛИ:** Інформацію Торчинського М. М. взяти до відома.

**2. СЛУХАЛИ: ОБГОВОРЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ЧЛЕНІВ ПРОБЛЕМНОЇ ГРУПИ.**

**ВИСТУПИЛИ: ОСТРОВСЬКА Аліна**, яка ознайомила присутніх зі змістом статті «СПЕЦИФІКА ВИКОРИСТАННЯ ВЛАСНИХ НАЗВ НА ПОЗАКЛАСНИХ ЗАНЯТТЯХ»;

**СТОРОЖУК Діана**, яка ознайомила присутніх зі змістом статті «ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ПРИКМЕТНИКА В ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ І ВИЩОЇ ШКОЛИ»;

**ТРОФИМЕНКО Марія**, яка ознайомила присутніх зі змістом статті «СТАН ДІЄСЛОВА В ТЕКСТАХ РІЗНИХ СТИЛІВ: ФУНКЦІЇ ТА ВИРАЖАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ».

**УХВАЛИЛИ:** Наукові статті Островської Аліни, Сторожук Діани, Трофименко Марії рекомендувати до друку у збірнику наукових праць «Поділля. Філологічні студії».

Керівник \_\_\_\_\_ Михайло ТОРЧИНСЬКИЙ

Староста \_\_\_\_\_ Аліна ОСТРОВСЬКА